

L. VAITKUNSKIENĖ

DĖL KURŠIŲ ETNINĖS TERITORIJOS RYTINIŲ RIBŲ ŽEMAITIJOJE (I TŪKST. PIRMA PUSĖ)

Kaip liudija rašytiniai šaltiniai, Lietuvoje etninės bendrijos gyvavo jau pirmaisiais m. e. amžiais. Manoma, kad K. Ptolemėjus minimi kareotai — tai kuršiai¹. Pagal XIII a. dokumentus kuršiai Lietuvoje buvo įsikūrė pajūrio žemėse — Pilsote, Mėguvoje, Keklyje (Ceklyje), t. y. visoje vakarų šiaurės Žemaitijos dalyje iki Papilės, Kuršėnų, Rietavo, Veiviržėnų rytuose ir iki Minijos bei Nemuno santakos pietuose².

Turint galvoje, kad to meto dokumentuose daugiau atispindi administracinių-politinės teritorijos, o ne jose gyvenusių žmonių etninė priklausomybė, tai mūsų pasirinktos temos nagrinėjimui svarbūs yra kalbotyros duomenys. Ypač atkreipia dėmesį Z. Zinkevičiaus išvada, kad kuršiškų vietovardžių esama daug toliau į rytus, negu XIII a. rašytiniuose šaltiniuose nurodomos kuršių žemės, būtent — visame dabartinės žemaičių tarmės plote. Todėl tyrinėtojas mano, jog čia visur kažkada būta kuršių etnoso, jog žemaičių tarmė — kuršių asimiliacijos produktas³. Beje, ir K. Būga rašė, kad kuršių sritys dar ir XIII a. rytuose siekusios Dubysą, nuo kurios į rytus iki Šventosios plytėjo žemaičių apgyventos žemės⁴. Pagal V. Mažiulį, kuršių-jotvingių-prūsų kalbos nuo baltų prokalbės nutolo maždaug V a. pr. m. e. ir sudarė vieną ir tą patį vakarų baltų tarmių arealą⁵.

Kadangi krašto gyventojų etninę priklausomybę liudija ne vien kalba, bet ir kultūra, ypač papročiai, tai sprendžiant baltų etninės istorijos klausimus, privalu naudotis ir archeologiniais šaltiniais. Jais remdamiesi, archeologai yra nustatę, kad vakarų baltų kultūrinį palikimą žalvario ir ankstyvojo geležies amžiu epochose (1600 m. pr. m. e. — m. e. riba) reprezentuoja pilkapių su akmenų konstrukcijomis kultūra⁶. Tokių paminklų žinoma ir Lietuvos pajūryje — Dangės ir Akmenos baseine. Kai kurie jų buvo tyrinėti (Kurmaiciai, Egliskiai — abu Kretingos raj., Šlažiai, Klaipėdos raj. ir kt.).

Kaupiantis archeologiniams duomenims, vis labiau aiškėja, kad minėtoji kultūra genetiškai yra susijusi su vėlyvesne Lietuvos pajūryje susiklosčiusia archeologine kultūra, kuri yra pažistama iš plokštinių kapinynų su akmenų vainikais, datuojamų I—VII a.⁷ Dauguma archeologų šiuos paminklus pri-

skiria kuršiams⁸⁻¹¹. Tačiau šiuo klausimu yra ir kitų nuomonių.^{7,12}

Kartografuojant minėtus plokštinius kapinynus su akmenų vainikais, buvo nustatyta, kad jie paplitę abipus Minijos ir kad pietuose jų arealas siekia Šilutės apylinkes, pietryčiuose — Jūros aukštupį, šiaurės rytuose — Salantą ir Platelių ežero apylinkes.^{13,17} Archeologinėje literatūroje iki šiol tebevyrauja nuomonė, kad kitoje Žemaitijos dalyje ir šiaurės Lietuvoje I—IV a. buvo pilkapių kultūrinė sritis, iš kurios maždaug IV a. pab. — V a. susidarė žemaičių, žiemgalių, sélių kultūros.^{6, 13-15}

Tačiau Lietuvos TSR MA Istorijos instituto archeologinė „Žemaitijos“ ekspedicija (vad. — autorė), nuo 1975 m. sisteminai renkanti duomenis apie Jūros ir Dubysos tarpupyje I—II tūkstm. pradžioje gyvenusias baltų gentis, šiuo metu disponuoja nenuginčiamais archeologiniai faktai, kurie verčia manyti, jog minėtoje I—IV a. pilkapių srityje etnokultūrinė situacija I tūkstm. pirmojoje pusėje buvusi kiek kitokia. Visų pirma, Jūros ir Dubysos tarpupyje jau nuo III a. laikytasi papročio mirusiuosius laidoti ne pilkapiuose, o plokštiniuose kapinynuose su akmenų vainikais. Antra, pastariesiems analogijų gausu Lietuvos pajūryje. Vadinas, kuršiai tuomet galėjo gyventi ne tik Baltijos pakrantėse abipus Minijos, bet ir daug didesnėje Vakarų Lietuvos dalyje.

Sią priešaidą akivaizdžiai paremia toji archeologinė medžiaga, kuri buvo sukaupta kasinėjant Žvilių kapinyną ties Šilale, Akmenos pakrantėje. Čia iki šiol jau ištirti 282 kapai, kurių didžioji dalis (161) priklauso III—V a. pradžiai, o likusieji — VII—XII a. Laidosenos ir radinių analizė parodė, kad pirmojo laikotarpio kapai artimi Lietuvos pajūryje paplitusiems kapams su akmenų vainikais (Lazdininkai, Kurmaičiai, Senkai ir kt.), kuriuos, kaip minėjome, daugelis tyrinėtojų priskiria kuršiams.

Nauji duomenys verti platesnio aptarimo.

Žvilių kapinynas įrengtas gražioje kalvelėje, paupyje. Mirusieji čia laidoti nedeginti 30—150 cm gylio duobėse, kuriuos buvo 110—240 cm ilgio ir 40—100 cm pločio. Mažesnės duobės kastos vaikams, o platesnės — 2 ar net 3 mirusiems. Pastaruoju atveju duobės būdavo net iki 160 cm pločio (k. 109—111). Kai kuriuose kapuose išlikę medienos likučiai leido nustatyti, kad naudoti maždaug 37—50 cm pločio ir 130—180 cm ilgio skobtiniai karstai. Jų dydis, matyt, priklausė nuo žmogaus ūgio. Kapų dugne dažnokai pasitaiko 1—4 akmenys (galvūgalyje ar kojūgalyje), skirti, greičiausiai, karstui paremti

iš vienos ar abiejų pusiu. Taip manyti leidžia prie kai kurių akmenų išlikę medienos gabalai (k. 107, 108, 112 ir kt.).

Nors griauciai sudūlėję, bet žalvariniai papuošalai užkonservavo kai kurias skeleto dalis. Tad pamatuotai galima spėti, kad mirusieji guldyti aukštielninkai, palei šonus, ant krūtinės arba juosmens srityje padėtomis rankomis, išttestomis kojomis.

Dauguma mirusijų orientuoti galva į šiaurės vakarus, šiaurės rytus, dalis — į pietryčius (dažniausiai moterys), keletas — kitomis kryptimis. Pastebėta tendencija vyros ir moteris orientuoti priešingai. Ypač tai akivaizdu tiriant bendrus skirtingų lyčių žmonių kapus.

Žviliškiai laikėsi papročio kapus aptverti akmenų vainikais. Kai kurie iš jų ligi šiol gana gerai išsilaike. Todėl akivaizdu, kad prie ovalios ar apskritos formos vainikų neretai būdavo pritverti kiti. Be kita ko, tai rodo, ir į kurią pusę plėtési kapinynas.

Vainikų dydis priklausė nuo to, kas Jame laidota — suaugęs ar vaikas. Pastarieji dažniausiai laidoti prietvaruose. Sprendžiant iš geriau išlikusią vainiką, jų išoriniai matmenys siekė nuo 210 iki 400 cm ilgio ir nuo 150 iki 220 cm pločio, vidiniai matmenys — 180x280—90x160 cm. Akmenys aplink kapus krauti visai panašiai, kaip ir Lietuvos pajūrio kapinynuose: ant apačioje glaudžiai sudėtų dažniausiai didesnių akmenų tvarkingai dedami kiti, vis mažesnio skersmens akmenų ratai. Šitaip surėsta 4—5 aukštų tvorelė (iki 55 cm aukščio) viršuje būdavo pasvirusi centro link.

Akmenų rentiniai ar jų dalys aptikti kartais visai negiliai — tuojo po velėnā, o kartais — net 50 cm gilumoje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Dalis mirusijų laidoti akmenų vainiko lygyje ar 15—20 cm giliau jo. Tačiau kai kuriuose kapuose įkapės ir skeleto likučiai būdavo aptinkami net 70—90 cm giliau apatinės vainiko eilės. Beje, mirusieji laidoti ir laisvuose ploteliuose, likusuose tarp akmenų vainikų. Tokiais atvejais kapą vis tiek supo akmenų sienelę.

Atrodo, kad vainikai krautி po to, kai mirusijų užberdavo žemėmis. Mat pastebėta atvejų, kai akmenų tvorelė „užeina“ ant kapo duobés kontūrų (k. 58, 103, 70 ir kt.).

Žviliškių laidojimo papročiuose didelę reikšmę turėjo ugnis. Tai liudija kapų sampile, duobių dugne, abipus karsto degésių dėmés. Degésiais barstyti akmenų vainikai. Kai kurie akmenys net pajuodę nuo degésių ar dūmų. Kapyno teritorijoje (tarp k. 136, 137, 143) išliko ugniauvietės liekanų — tarp suodžių, pelenų, anglukų suvirtę keli akmenys.

Mirusieji laidoti su įvairiomis įkapėmis — darbo įrankiais,

ginklais, papuošalais, kitais kasdieniniame gyvenime naudotais daiktais. Jų déjimo tvarka visai panaši, kaip kituose kapinynuose su akmenų vainikais. Vyrų kapuose galvūgalyje paprastai randami įmoviniai kirviai, ietigaliai, peiliai, diržo likučiai ir metalinės sagtys. Rečiau pasitaiko ylų, akmeninių galastuvų, skiltuvų, antskydžių. Aštuoni vyrai palaidoti kaip raiteliai. Jų kapuose be ginklų rasta geležinių ir žalvarinių pentinų, odinių kamanų, žąslų. Krinta į akis, kad kai kurie raitelio aprangos ir žirgo balnojimo elementai sudaro tarsi komplektą. Antai pentinų ir kamanų dirželiai, diržai drabužiams sujuosti būna iškalinėti panašiais žalvariniais ar sidabriniais apkalėliais-kūgeliais; žalvarinės žąslų grandys, apyrankės, pentinai — panašiai briaunoti.

Vyrai drabužius krūtinės srityje susegdavo geležiniu smeigtuku, neretai dar ir žalvarine, kartais geležine ar sidabru puošta sege. Tik keletas karių ir raitelių buvo papuošti antkakle, apyranke.

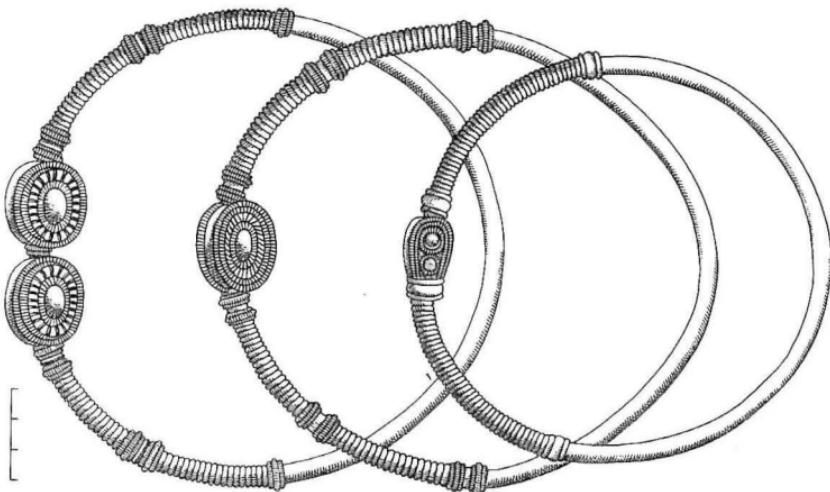
Moterų kapuose gausu papuošalų. Būdingiausias jų — du žalvariniai arba geležiniai smeigtukai, grandinėlėmis sujungti į porą. Neretai šios grandinėlės pritaisomos ažūriui pakabučių pagalba. Be šio krūtinės papuošalo, moterų aprangą dabino 1—2 antkaklės, 2—6 (kartais net 8) apyrankės. Atkreipia dėmesį papuošalų tipą įvairovę. Antai antkaklės — kūginiais, dėželiniais galais, su kabliuku ir kilpele arba su kabliuku ir pailgos ar apskritos formos plokštelių galuose; smeigtukai-statinėliniai, žiediniai, lazdeliniai, kryžiniai. Ypač įvairios apvaros, sudarytos iš spalvotų stiklo karolių, žalvarinių profiliuotų, pusmėnulio ar kibirėlio pavidalo kabučių, apskritų ar aštuoniukės formos gintaro karolių, perskirtų dar žalvario įvijėlėmis. Kai kurios moterys papuoštos iš siūlų padarytais apgalviais, pakaušio srityje suveržtais žalvarine įvija. Rasta ir apgalvių, suvertų iš žalvarinių įvijėlių ir skersinių plokštelių.

Ir vyrai, ir moterys mūvėjo 1—4 žiedus (juostinius, įvijinius, paplatintus priešakyje), nešiojo 1—2 stiklo ar gintaro amuletus-karoliukus, pritaisyti prie krūtinės ar kaklo papuošalų. Jų kapuose dažnokai galvūgalyje būna keramikos — 1—4 šukelės grublėtu paviršiumi, rečiau mažas puodus. Iš retesnių įkaipių minėtinos dar žalvariu puoštos tošinės déžutės.

Pažymėtina, kad aptartiems dirbiniams paraleliu žinoma ne tik kuršių kapinynuose su akmenų vainikais, paplitusiouose Lietuvos pajūryje, bet ir kituose vakarų baltų-jotvingių, prūsų — paminkluose.

Paskutiniu metu Jūros ir Dubysos tarpupyje išaiškinta jau keletas laidojimo paminklų, kurių teritorijoje rasta kapų su

akmenų vainikais, analogiškais Zviliuose (Dargaliai, Džiaugėnai, Payžnys, Pagrybis, Šarkai). Ar tokius kapus palikusios kuršių gentys I tūkstm. pirmojoje pusėje gyveno ir palei pat Dubysą — tai klausimas, i kurį galutinai gali atsakyti padubysiuose paplitusių archeologinių objektų nuoseklūs kasinėjimai ir jų metu gautų duomenų sisteminė analizė.

1 pav. Dėželinės antkaklės iš Žvilių kapyno.

Literatūra

1. **Bednarczuk L.** Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych // Acta Baltico-Slavica. 1982. T. 14. P. 61, 66.
2. **Salys A.** Die žemaitischen Mundarten // Tauta ir žodis. Kaunas, 1930. Kn. 6. Žemėlapis.
3. **Zinkevičius Z.** Lietuvių kalbos istorija. Vilnius, 1987. T.2. P. 20.
4. **Būga K.** Rinktiniai raštai. Vilnius, 1961. T. 3. Žemėl. P. 739.
5. **Mažiulis V.** Apie senovės vakarų baltus bei jų savykius su slavais, ilirais ir germanais // Iš lietuvių etnogenezės. Vilnius, 1981. P. 5—6.
6. Lietuvių etnogenezė. Vilnius, 1987. P. 86—88, pav. 20.
7. Lietuvos archeologiniai paminklai. Vilnius, 1968. P. 11. Žemėl. priešlapyje.
8. **Моор X. А.** Археологические памятники I—IV вв. в Прибалтике // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. 1954. Вып. 53. С. 8—9.

9. **Волкайте-Куликаускене Р.** К этническому вопросу грунтовых могильников I — начала II тысячелетия, расположенных у литовского взморья // *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Tallinn. 1970. С. 243.
10. **Gimbutienė M.** *Baltai prieistoriniai laikais*. Vilnius, 1985. P. 107.
11. **Ozere I.** Kuršu kultūras galvenās pažīmes 5.-9. gs. // *Latvijas PSR vēstures problēmas* // Riga, 1987. Lpp. 15.
12. **Яблонските-Римантене Р.** О древнейших культурных областях на территории Литвы // *Советская этнография*. 1955. № 3. С.10.
13. *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*. Vilnius, 1977. Т. 3. Р. 11.
14. **Tautavičius A.** Žemaičių etnogenezė // *Iš lietuvių etnogenēzės*. Vilnius, 1981. P. 27—35.
15. **Michelbertas M.** Senasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1986. P. 54—68.

Л. ВАЙТКУНСКЕНЕ

О ВОСТОЧНЫХ ГРАНИЦАХ ЭТНИЧЕСКОЙ ТЕРРИТОРИИ КУРШЕЙ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ I ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ

Резюме

С началом нашей эры на территории Литвы археологически можно проследить определенные культурные области, отличающиеся одна от другой характерными памятниками. Установлено, что одну из таких областей в первой половине I тысячелетия составляет группа могильников с каменными венцами, расположенных на побережье Балтийского моря. Целый ряд исследователей относит их к куршам.

В распоряжении экспедиции «Жемайтия» Института истории АН Литовской ССР имеется множество фактов, позволяющих утверждать, что могильники с каменными венцами известны не только у литовского взморья, но и далее к востоку от него, т. е. на территории междуречья р. Юра и р. Дубиса. В данной статье и приводятся археологические данные, полученные при раскопках одного из таких могильников с каменными венцами. Он находится у дер. Жвиляй Шилальс-

кого р-на, близ р. Акмяна. С 1983 г. на территории памятника уже вскрыто 161 погребение III—V вв. Прямые аналогии погребальному обряду и инвентарю известны в синхронных могильниках, исследованных в регионах на побережье моря, точнее — в Клайпедском и Кретингском р-нах.

Принимая во внимание эти новые археологические данные, мы склонны поддерживать мнение лингвистов, полагающих, что дофеодальной эпохе занимаемая куршами территория, по-видимому, на востоке достигла р. Дубиса. По словам З. Зинкявичюса, курши тогда заселяли весь ареал носителей современного жемайтского диалекта, который можно квалифицировать как продукт ассимиляции куршей.

Рис. 1. Шейные гривны из могильника Жвиляй.

A. TAUTAVIČIUS

DĖL MIRUSIŲJŲ DEGINIMO PAPROČIO PLITIMO V—VIII A. ŽEMAITIJOJE

Pastaraisiais metais, tiriant etninius procesus Lietuvoje, paskelbta hipotezė, kad vidurio Lietuvos žemumoje m. e. pirmaisiais amžiais gyvenę „prazemaičiai“, kurie perėmė iš rytų Lietuvoje gyvenusių genčių mirusiuju deginimo paprotį, V—VIII a. migravę į vakarus nuo Dubysos, sulietuvinę dalį ten gyvenusių kuršių, — taip ir atsiradę žemaičiai¹. Šią „prazemaičių“ migraciją rodas mirusiuju deginimo papročio plitimas V—VIII a. į vakarus nuo Dubysos, pateikiamas žemėlapis, kuriame pažymėti žemaičių etnokultūrinėje srityje 6 kapinynai su V—VIII a. sudegintų mirusiuju kapais: 1. Jakštaičiai—Meškiai (žemėlapyje pažymėtas Nr. 52), 2. Maudžiorai (Nr. 54), 3. Pagrybis (Nr. 55), 4. Payžnys (Nr. 56), 5. Šarkai (Nr. 61) ir 6. Šiaudaliai (Nr. 62)². Be to, žemėlapyje randame vieną skalvių kapinyną — Greižėnų (Nr. 50) ir vieną Lamatos žemėje — Vilkų Kampą (Nr. 64). Tačiau minėtų paminklų medžiaga ne visai patvirtina tai.

Jakštaičių—Meškių, Šiaulių raj., kapinynas buvo Dubysos kairiajame krante, į šiaurės rytus nuo žinomo Bubių piliakalnio. Paminklas suardytas dirbant laukus ir kolektyvinių sodų. 1973, 1974 ir 1980 m. Istorijos institutas čia ištyrė apie 3000 m²